

КОТОРМОНУН ТҮРЛӨРҮ

Котормо теориясында котормонун түрлөрү туурасында сөз козголгондо, жалпысынан, көркөм котормо жана техникалык котормо деген классификация менен гана чектелип жүрөбүз. Бирок коомдук турмуштун түрдүү тармактарында оозеки котормо менен жазма котормолордун көптөгөн башка түрлөрү дагы эки тилдин чегиндеги тилдик карым-катышты жүзөгө ашыруу кызматын аткарат. Котормону түрлөргө ажыратуу маселеси которуу страте-гиясын тандап алуунун теориялык жана практикалык маселелеринин изилдени-шинде актуалдашарын белгилөөгө болот.

Котормонун ишмердик катары маңызы анын текстти кайра жаратуу, т.а., түп нусканын тилдик репродукциясын экинчи бир тилде жаратуу ишмердиги катары түшүндүрүлөт да, мындай ишмердик, өз кезегинде, бир нече жол, вариант аркылуу ишке ашырылат. Негизинен, которууну ишке ашыруу варианттары катары оозеки жана жазма котормо эсептелет. Котормонун башка түрлөрү оозеки жана жазма котормодон башат алуу менен тармакталат.

Котормонун түрлөргө ажыратып кароодо окумуштуулардын арасында бирдиктүү пикир жок. Бирок бардык окумуштуулар котормону, негизинен, оозеки жана жазма (жазуу түрүндөгү) котормо деп кароо менен, которуунун бул эки түрүн дагы бөлүштүрүп карашат.

Оозеки ырааттуу котормо. Котормонун бул түрү байыркы мезгилден тартып эле адамзат коому тарабынан практикаланып келген. Анткени тилдердин ар башкалыгы менен көптүгү котормонун жаралышынын объективдүү өбөлгөсү экендиги белгилүү. Кандай гана коом, андагы саясий кырдаал болбосун, котормо адамдар ортосундагы маалымат алмашуу, карым-катыш түзүү зарылчылыгын канааттандырып келген. Башкасын айтпаганда да, котормосуз ар кыл тилдерде сүйлөгөн этностук топтордон турган Байыркы Рим, Байыркы Византия, Байыркы Хунн, Байыркы Түрк, Араб Халифаты сыяктуу империялардын жашап турушу жана өнүгүшү мүмкүн эмес эле (Швейцер, 1973,7).

Котормонун түрлөрүнүн ичинен оозеки котормо кеңири пайдаланыларын билебиз. Оозеки котормодо, биз билгендей, автордун, сүйлөөчүнүн айткан 1-2 фразасын, кээде андан узунураак айтымдык деңгээлдеги тексттик үзүндүнү котормочу экинчи тарапка же аудиторияга айтуу менен которуп турат. Мындай котормолордун ишке ашуу механизмине карап, көпчүлүк учурда оозеки котормону абзацтык-фразалык котормо деп да аташат. Адатта, котормочу сүйлөп жаткан биринчи тараптын жанынан орун алып, которууну ишке ашыргандыктан, сүйлөп жаткан адамдын мимикасы менен кол жаңсоолорун (жестикуляциясын) көрүп, ал айтып жаткан маалыматтын маңызын жеткиликтүү түшүнүүсүнө кошумча шарт түзүлөт десек болот. Мындай жагымдуу шарттар дайыма боло бербестиги да которуу практикасында белгилүү. Маселен, котормочу атайын кабинада отуруп же сахнанын артында туруп сүйлөп жаткан автордун

өзүн көрбөстөн, анын айткандарын тыңшама аппарат аркылуу гана угуп которууну ишке ашырып калышы да мүмкүн.

Мындай жагдайларда котормочуга түп нусканын айтылган фрагментинин маанисин эсинде сактап калуу менен, экинчи тилде түп нускадагы фактылык информацияны гана берүү менен чектелбестен, оригинал тексттеги стилдик бөтөнчөлүктөр менен эмоционалдык компоненттерди да сактап которуу талабы коюлат. Мындай комплекстүү талапты орундатуу үчүн котормочуга жакшы эстутум, кыска убакыттын ичинде эки тилдин стилдик бөтөнчөлүктөрүнө карап багыт алуу чеберчилиги, ошол эле учурда актёрдук айрым бир сапаттар да талап кылынат. Себеби оозеки котормого котормонун башка түрлөрүнөн айырмаланып, которуунун жогорку ылдамдыгы талап этилет. Эгерде автор тез темпте сүйлөсө, котормо автордун кебине ылдамдыгы жагынан шайкеш келиши керек. Эгерде автордун кеби жайыраак айтылса, котормо автордун кебинен ылдамыраак болушу керек. Демек, автордун кеби менен котормочунун котормо кебинин ортосундагы тыным мүмкүн болушунча кыска, минималдуу болуусу талапка ылайык.

Оозеки котормонун толук кандуулугу жана сапаттуу чыгышы котормочунун компетенттүүлүгүнө жана которула турган материалга карата алдына ала даярдыгына байланыштуу болуп калышы да толук ыктымал. Албетте, жолугушуу, симпозиум же конференцияларда котормочу кандай тилдик материалды которо тургандыгын алдын ала билиши кыйын. Ошондой болсо дагы котормочу автордун күн мурунтан даярдап алган докладдын, билдирүүсүн же кебин которуп калышы мүмкүн. Мындай учурда котормочу түп нуска текстти алдын ала алып даярданып алуусу керек. Эгерде мындай шарт болбосо, докладдын темасын билип алуу дагы сапаттуу которууга жагымдуу шарт түзөт. Маселен, котормочу берилген темага ылайык атайын адабияттар менен таанышып, же ал багытта активдүү колдонулган терминдерге карата өзүнүн сөздүгүн (тезаурис) түзүп алуусу котормодогу боло турган мүчүлүштүктөрдүн кетпөөсүнө алдын ала шарт түзөт. Сөз болуп өткөн даярдануу чаралары котормонун сапатынын мыкты болушуна кепилдик болуп бербейт. Себеби оозеки которуу практикасында парадоксалдуу, күтүлбөгөн жагдайлардын болушу адамдын жандуу кебинин өзгөрүлмөлүүлүгү, субъективдүүлүгү, динамикалуулугу менен түшүндүрүлөт. Маселен, котормочу алдын ала даярданып алган текстти автор окуп жатып кыскартып, же кеңейтип окуп жиберип да мүмкүн. Балким, окула турган докладдын темасын өзгөртүп же таптакыр эле алмаштырып салышы дагы оозеки котормодо стандартсыз күтүүсүз кырдаалдар катары каралат. Мындай кырдаалдарда котормочу докладдын темасын өзгөртпөө, кыскартпоо же кеңейтпөө өтүнүчү менен авторго кайрыла албайт. Болгону, оозеки котормочу мындай күтүлбөгөн кырдаалдарга карата психологиялык жактан даяр болуусу керек.

Оозеки которуу практикасындагы күтүүсүз жагдайлар тегерек үстөлдөрдө, семинарларда, конференцияларда болуучу талкуулар учурунда көбүрөөк катталат. Мындай дискуссиялар, мейли расмий чөйрөдө же бейрасмий кырдаалдарда болсун, котормочуга талкуунун жалпы темтикалык багыты гана белгилүү болуп, ал эми катышуучулардын баяндама, билдирүүлөрүнүн мазмуну, талкуу жараткан проблемалуу маселенин маңызы, талкууга кызуу катышып жаткан каршы тараптардын позициялары ж.б. орунтуу маселелер белгисиз болгон жагдайлар түзүлүшү ыктымал. Ал гана эмес мындай талкуулар каршы тараптардын ортосунда болгон конфликттер, кайым айтышуулар менен коштолушу ыктымал. Демек, баяндалып жаткан мындай кырдаалдарда котормочунун адистик компетенттүүлүгү менен моралдык принциптери жана психологиялык туруктуулугу сыналат десек жаңылышпайбыз.

Оозеки котормо бир тараптуу жана эки тараптуу болушу мүмкүн. Бир тараптуу

котормо чет тилинен эне тилине (котормочунун эне тилине) которулуп, ал эми эне тилинен чет тилине котормону башка котормочу которот. Бир тараптуу котормо басымдуу көпчүлүк учурларда сапаттуу болот деген ишеним котормочу котормого кириптер болуп жаткан эки тилди дайыма эле өз деңгээлинде биле бербейт деген логика менен түшүндүрүлөт. Ал эми эки тараптуу котормодо котормочу эне тилинен чет тилине, тескерисинче, чет тилинен эне тилине бирдей деңгээлде которо берет. Бирок котормо теориясында бир ооздон белгиленип жүргөн тенденциялуу көз карашка ылайык, чет тилинен эне тилине жүргүзүлгөн котормо эне тилинен чет тилине которулган котормодон сапаттык жагынан алда канча айырмаланат. Т.а., чет тилинен эне тилине которулган котормолор эне тилинен чет тилине оодарылган котормолордон тексттеги ойдун бүтүндүүлүгү, органикалык байланыш-туулугу, адаптациялангандыгы сыяктуу оң сапаттык көрсөткүчтөр менен айырмаланары айтылат. Ошол себептүү айрым окумуштуулар котормонун багытын котормо теориясындагы олуттуу маселе катары кароо менен, котормонун сапатынын мыкты болушун котормонун бир тараптуулугу же эки тараптуулугу менен байланыштуу карашат. Маселен, котормо теориясында «чет тили - негизги тил» (иностранний язык - основной язык) багыты туурасында айтылат. Бул багытка ылайык, котормочу котормону өз деңгээлинде, түп нускага шайкеш ишке ашырам десе, чет тилин мыкты билиши керек деген талап келип чыгат. Сөз башында белгилеп өткөндөй, чет тилинен эне тилине которуу эне тилинен чет тилине которууга караганда сапаттуу болушу ыктымал деген көз караш салыштырмалуу, болгону тенденциялуу гана экендигин белгилемекчибиз. Бирок айрым котормочулар эне тилинен чет тилине которуу алар үчүн алда канча жеңил экендигин айтышат. Мындай жагдай котормону ишке ашыруунун биринчи стадиясынын котормочу үчүн салыштырмалуу жеңил өздөштүрүлгөндүгүнө байланыштуу. Т.а., котормочу эне тилиндеги оозеки текстти жакшы түшүнүү менен, жыйынтыгында аны жеткиликтүү деңгээлде анализдей алат. Мындан тышкары, түп нусканы жакшы түшүнүп жаткандыгынан улам, түшүнбөй калуу коркунучу котормочуну психологиялык жактан толкундатпайт да, ал өзүн ишенимдүү сезет. Ага кошумча, котормочунун эне тилине салыштырмалуу чет тилиндеги сөздүк запасы азыраак болуп, сөздөрдү, сөз айкаштарын, синтаксистик түрмөктөрдү тандоого убакыты азыраак кетип, котормону тез эле ишке ашырууга жагымдуу жагдай түзүлүшү ыктымал. Бирок бул учурда котормо сапаттуу болот деп айтууга болбойт. Демек, сөз болуп жаткан маселеде котормочу үчүн которуунун биринчи стадиясы жеңилерээк кабылданып жаткандыгын көрдүк. Которуу операциясын салыштырмалуу түрдө стадияларга бөлүштүрүүнү эске сала кетели:

- биринчи стадия - анализ. Б.а., мында А тилинде жаралган тексттеги маалыматтын структурасы, сөздөрдүн маанилери жана алардын ортосундагы грамматикалык мамилелер аныкталып анализденет;

- экинчиси өткөөл стадия же которуу стадиясы деп аталып, бул стадияда анализге алынган материал А тилинен В тилине трансформацияланат;

- үчүнчү стадия – реконструкциялоо. Бул стадия жыйынтыктоочу мүнөздө болуп, мында которулган материал котормо тилдин нормасына биротоло адаптацияланат (Бархударов, 1975, 70).

Бул стадияларды оозеки котормого, б.а., биз сөз кылып жаткан маселеге байланыштуу карасак, котормочу үчүн эне тилинде айтылган оригинал текстти жогоруда көрсөтүлгөн биринчи стадиянын талабына ылайык, жеткиликтүү анализдеп түшүнүп, бирок которууга, трансформациялоого келгенде котормочу билген чет тилиндеги варианттардын аздыгынан улам, котормонун сапатына карабай эле которууну түшүнсөк болот.

Оозеки котормочулардын ишин котормочунун ылдам жазуу блокноттору да (переводческая скоропись) бир топ жеңилдетерин билебиз. Мындай блокнотторсуз оригиналдын, б.а., автордун оозеки кебинин 10-15 минутага созулган, айрым учурларда

40 минутага чейин созулган үзүндүлөрүн которуу мүмкүн болбой калат. Котормочуларга азыркы мезгилде коюлуп жаткан жаңы талаптар катары автордун сөзүн 10-15 же 40 минутага чейин бөлбөй жана көрсөтүлүп өткөн убакыт аралыктары өткөндөн кийин гана которо баштоо талабы коюла баштады (Алексеева 2011, 40). Мындай талапка ылайык, котормочу автордун кебин угуп жаткан учурда блокнотуна айтылган тексттин мазмунун жазып калып, андан соң оозеки которууга коюлган талаптарды: кептин жогорку ылдамдыгы, оригиналдын образдуулугун, автордун жеке стилин ж.б. сактоо менен которо баштайт. Котормочуларга мындай талаптын коюла башташы угуп тургандар үчүн текст майда фрагменттерге бөлүнүп которулбастан бүтүндүктө которулуп, андагы мазмунду угуучуларга толук жеткирүү максаты менен байланыштуу түшүндүрүлөт. Текстти толук угуп бүткөндөн соң которо баштоонун алгылыктуу жагы катары котормочунун автордун сөзүн бөлбөгөндүгү жана анын натыйжасында ал (автор) өз оюн толук кандуу тексттин мазмуну талап кылган эмоционалдык фондо сүйлөөсүнө мүмкүнчүлүк түзүлгөндүгү эсептелет. Себеби котормочуга берилген тынымдар автордун оюнун, анын эмоционалдык фонунун бузулушуна алып келери белгилүү. Ал эми текстти толук которуунун кемчилдиги катары аудитория түшүнбөгөн тилде сүйлөнүп жаткан текст аяктаганга чейин отургандардын көңүлүнүн автордон оолактап, котормону чыдамсыздык менен күтө башташын айтууга болот. Демек, оозеки котормолордун биз сөз кылып өткөн түрүн мурун абзацтык-фразалык котормолор дешсе, учурда мындай котормолорго карата конференц-котормолор деген аталыш колдонула баштады.

Конференц-котормочу оригинал тил менен бирдикте котормо тилдин дагы адабий нормаларын жакшы билүүсү керек. Эгерде оозеки кепте башка бир стилге мүнөздүү элементтер кездешип калганда котормочу аны которбой таштап кетпестен, адабий тилдин оозеки вариантынын нормасына ылайык тилдик каражаттар аркылуу трансформациялабастан, автордук стилдин бөтөнчөлүгү катары которууга аракеттениши керек.

Оозеки ырааттуу котормо оозеки сүйлөшүү учуруна гана ылайык которулгандыктан, анын тексттери көбүнчө жазуу түрүнө өткөрүлбөйт. Бирок айрым учурларда маселен, кандайдыр бир конференциянын материалдарынын жазуу тексттерин түзүүдө магнитофонго жазылып же стенографияланат. Жыйынтыктап айтканда, ырааттуу оозеки котормо котормонун татаал түрлөрүнүн бири катары эсептелүү менен, котормочунун жогорку деңгээлдеги компетенттүү-лүгүн жана котормочуга зарыл деп эсептелген интеллектуалдык, психоло-гиялык, моралдык сапаттарды талап кылат.

Синхрондуу котормо. Которуу-нун синхрондуу түрүндө оригинал текст менен котормо тексттин ортосундагы мезгилдик интервал эң минималдуу чекке жетип, кээде бир эле мезгилде айтылып ошол эле мезгилде которулуп жаткандай да сезилет. Себеби котормочунун бир мезгилде угуп, түшүнүп, которуп жана айтуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу айрым изилдөөчүлөр тарабынан «психофизио-логиялык аномалия» катары бааланат (Алексеева, 2011, 16). Бирок биз күнүмдүк турмушта бир эле учурда угуп, ошол эле учурда бирөөгө пикирибизди билдирип сүйлөп калган жагдайлар кездешпей койбойт. Мейли, мындай эки тараптуу аракет бир тилдин чегинде болгон күндө деле, биз жогоруда аталып өткөн угуу, түшүнүү жана айтуу аракеттерин аткарып жаткан болобуз. Демек, синхрондуу котормочулардын бир эле мезгилде угуп, түшүнүп, которуп жана которулган информацияны кайра айта билүү жөндөмдүүлүгүн нормадан тыш психофизиологиялык аномалия катары баалабашыбыз керек.

Синхрондуу котормонун негизги шарттары катары котормочунун атайын кабинада отуруп авторду анда коюлган терезеден же экрандан көрүп, анын сөзүн тыңшама аппараттын жардамы менен угуп которуусу эсептелет. Ал эми котормо отургучтарга орнотулган атайын тыңшама аппараттардын жардамы аркасында залда отургандарга трансляцияланат. Мындай кырдаалда котормонун отургандарга толук кандуу жеткизилиши үчүн эфирдин тазалыгы зор роль ойнойт. Ал эми котормочунун кебинин тазалыгына, дикциясына, артикуляциялык тууралыгына ашыкча плеоназмдардын

ошондой эле «неме», «м-м-м» «а-а-а» сыяктуу “сөздөрдүн” колдонулбоосуна ырааттуу оозеки котормого коюлуучу талаптардан да ашып түшкөн эки эселенген, катуу талап коюлат. Мындан тышкары, котормочунун үнүнүн кырааты (тембри) талаптагыдай болуусу шарт.

Үндүн кыраатынан тышкары, котормочунун интонациясы да көңүл бурууну талап кылган маанилүү маселелердин бири катары саналат. Себеби котормочунун интонациясын котормо тексттин мазмунунун ажырагыс компоненти катары карашыбыз керек. Ушул себептүү котормонун мазмуну кандай интонациялык өңүттө берилип жаткандыгы да зор мааниге ээ. Ошондуктан синхрондуу котормочунун интонациясы ишенимдүү, жагымдуу, уккулуктуу болушу керек. Котормочунун интонациясынан анын которулуп жаткан тексттин мазмунуна болгон мамилеси билинбөөсү керек. Маселен, интонациянын агрессивдүү болуусуна жол берилбейт.

Адатта, синхрондуу котормочулар жуп болуп иштешет. 10-20 мүнөт өткөндөн кийин бири экинчисин алмаштырып, биринчи котормочу тыныгуу алып турат. Тыныгуу учурунда котормочу конференциянын материалдарын иликтеп ага байланыштуу терминдерди сөздүктөр-дөн карап, зарыл учурда которуп жаткан кесиптешине көмөк көрсөтүп туруусу да ыктымал. Синхрондуу котормодо которуу бирдиги тексттин эң кыска сегменттери болгондуктан, котормочу ал бирдиктерди бир ойго бириктирүү менен логика-грамматикалык жактан байланыштырышы керек. Эгерде аларды туура байланыштыруу. трансформациялоо ишке ашырылбаса, котормо текст ошол сегменттердин логика-грамматикалык жактан байланышы жок тилдик фрагменттери болуп калуу коркунучу бар. Ошондуктан синхрондуу котормочуларда ойду боолголоо, прогноздоо көндүмүнүн болуусу да зарыл. Б.а., котормочу которулуп жаткан сүйлөмдүн же айтымдын логикалык жыйынтыгына ал жыйынтык айтыла электе эле багыт алып, которууга даяр туруусун прогноздоо көндүмү (навык прогнозирования) деп түшүнсөк болот. Бирок айтыла элек ойду прогноздоо, божомолдоо дайыма эле туура боло бербейт. Б.а., автор котормочу болжолдоп жаткан ойдон башка ойду айтып калган учурлар которуу практикасында көп кездешет. Мындай учурда котормочу өз ичинен даярдап койгон оюн башка нукка бурууга жетише албай калса, которуунун кийинки фрагментинде оңдоо киргизүүгө аракет кылышы абзел. Ошол эле учурда котормочу автордун айтып жаткан кебинен артта калбоосу зарыл талаптардын катарында турат. Себеби артта калуу менен котормочу которулуп жаткан оозеки тексттин мазмундук багытын жоготуп коёру шексиз. Убакыттын тардыгы менен коштолгон мындай кыйчалыш жагдайда котормочу кебин мүмкүн болушунча кыска, так, ошол эле учурда информативдүү берүүгө аракетин жумшайт. Айрым учурда котормочунун көз карашында биринчи зарылдыктагы маалымат эмес деп табылган информация калтырылып, которулбай калуусу да адаттан тышкаркы көрүнүш эмес. Демек, синхрондуу котормодо котормочу үчүн мыкты эстутумдан мурда аналитикалык жана кептик көндүмдөр биринчи кезектеги зарыл талаптар экендиги талашсыз.

Синхрондуу котормо эки тилдин чегинен тышкары ырааттуу багытта которула турган үч тилдин чегинде да болуп калышы ыктымал. Маселен, эл аралык деңгээлдеги конференция, симпозиум, жолугушуулардын жүрүшүндө, айрым бир учурларда кытай, япон тилдеринде айтылган оозеки тексттер англис тили аркылуу которулуп жүрөт. Дааналап айтканда, бир котормочу япон, кытай тилдеринен англис тилине которот да, ал эми калган котормочулар англис тилиндеги оозеки текстти орус, немец, француз тилдерине которуп, синхрондуу котормо ишке ашырылат. Мындай жагдайда котормонун жыйынтык сапаты биринчи котормочунун которуу сапатына байланыштуу болуп калат.

Синхрондуу котормонун сапаттуу ишке ашырылышына кедергисин тийгизген кошумча факторлор катары автордун кебиндеги ар кандай мүчүлүштүктөр, ошондой эле андагы акцентти айтууга болот. Маселен, автор өз эне тили болбогон бөтөн тилде

сүйлөгөн учурларда айтылып өткөн мүчүлүштүктөр ачык байкалат. Айталы, англис тилинде сүйлөгөн корей улутундагы адамдын кебиндеги акцент котормочуга оригинал текстти түшүнүүсүнө тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн. Мындан тышкары, синхрондуу котормонун кыйынчылык жараткан жагдайларынын бири катары автордун кебиндеги шилтемелер жана алардын автор тарабынан өтө тез темпте окулушун да айтууга болот. Мындай кырдаалда котормочу тексттик үзүндүнү угуп, түшүнүп, которуп жана айтууга жетишпей калган учурлары да которуу практикасында кезигет. Буга карама-каршы жагдай, т.а., автордун өтө эле жай темпте сүйлөшү дагы котормонун сапатына таасирин тийгизбей койбойт. Анткени узакка созулган орунсуз тынымдар котормо тексттин, б.а., котормочунун кебинин үзүл-кесилдигине алып келип, угуп жаткандар үчүн тексттин логикасы жоголот да, аларга котормочу автордун сөзүн толук которбой, же болбосо начар которуп жаткандай туюлушу мүмкүн. Бул учурда котормочу орунсуз тынымдарды болтурбоо аракетин көрүү максатында автордун кебин кыскартпастан, тескерисинче, которуу-луп жаткан тилге кеңейтип, кошумчалоолор аркылуу трансформациялап, жөнөкөй сүйлөмдөргө атоочтук, чакчыл түрмөктөрдү киргизүү менен, кенен адаптациялап которушу керек.

Синхрондуу котормонун жогоруда сөз болгон түрлөрүнөн тышкары, дагы эки түрү жөнүндө сөз козгоого болот. Биринчиси котормочулардын кесиптик сленгинде шыбыроочу синхрон (шепотной синхрон) деп аталат. Синхрондуу котормонун мындай түрүндө котормочу анын кызматынан пайдаланып жаткан бир адамдын же топтун жанында туруп алып, башкаларга жолтоо болбос үчүн аларга шыбырап которот. Б.а., кандайдыр бир иш-чарага катышып отургандардын дээрлик көпчүлүгүнө которуунун зарылдыгы жок болуп, ошол эле учурда бир же бир нече адамга автордун сөзүн которуу зарылдыгы келип чыкса, алар шыбыраган синх-рончунун кызматынан пайдаланышат.

Шыбыроочу синхрон көбүнчө расмий эмес кырдаалдарда пайдаланылат. Маселен, расмий эмес жолугушууларда, театрларда, сый тамак үстүндө ж.б.

Синхрондуу котормонун дагы бир түрү бул - текшерүү синхрону (контрольный синхрон). Текшерүү синхронунда котормочу техникалык атайын каражаттар менен жабдылган бөлмөдө отуруп, оратордун кебин тыңшама аппараттын жардамы менен угуу аркылуу, которулуп жаткан текстти ошол замат компьютерге терип түшүрө баштайт. Синхрондуу котормонун башка түрлөрүндөй эле мында котормочуга оратордон артта калбоо талабы коюлат. Буга кошумча синхрондуу котормонун мындай түрү менен иштеген адис компьютерди карабай терип жазуу чеберчилигине ээ болушу керек. Мындай талаптар толук сакталган күндө дагы котормо текст толук болбой же аны дагы толуктап иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыгышы да мүмкүн. Синхрондуу котормонун бул түрүнүн табияты оозеки котормо менен жазма котормонун каражат-тарынан куралып, жыйынтыгында жазуу түрүндөгү котормо текст жаралат. Мындай көрүнүш айрым учурларда котормо ишмердигин түрлөргө бөлүштүрүүнүн шарттуу мүнөзүнөн кабар берет.

Видео тексттин синхронизациясы. Оозеки синхрондуу котормонун бул түрүнүн синхрондуу котормонун башка түрлөрүнөн бир топ айырмаланган, өзүнө гана мүнөздүү жактары бар. Мындай синхрондуу котормо кинофильмде актерлордун кебин, же болбосо документалдуу фильмдерде диктордун айткандарын микрофон аркылуу которуу аркылуу реализацияланат. Фильмдердин синхронизациясы кеңири практикалана баштагандан тартып, аларды дубляждоо чет тилиндеги текстти актерлордун аткаруусунда котормо тилдеги текстке алмаштыруу иштери солгундоо тенденциясына өтө баштаган. Мунун башкы себеби кинодогу актерлордун үн кырааты, интонациялары, түп нускадагы репликалардын специфика-сы, фильмдин кадрларына карата жазылган үндүк фондор сыяктуу компоненттер фильмдин органикалык бүтүндүгүн түзүп тургандыктан, көрүүчүнүн аталган элементтерди оригиналдагыдай турпатта угуп, көрүү талаптарына байланыштуу. Ал эми жандуу синхронизацияда актерлордун оригинал тилдеги үндөрү

төмөндөтүлүп, басайтылып ал эми котормочунун үнү салыштырмалуу бийигирээк берилет. Мындай котормодо котормочуга алдын ала фильмдин видео кассетасы менен чет тилиндеги монтаждык барактар (фильмдин тексти) берилет. Фильмди которуп баштаганга чейин котормочунун даярданып алуу мүмкүнчүлүгү бар. Бирок мындай котормонун кыйынчылыгы катары котормо тексттин фильмдин кадрларына убакыт параметри боюнча шайкеш келишин баса белгилөөгө болот. Т.а., оригиналдагы тексттин айтылуу узактыгы котормо тексттин айтылуу узактыгы менен дайыма эле шайкештикте келе бербестиги белгилүү. Маселен, КТР коомдук телеканалынан көрсөтүлүп жүргөн, балдар үчүн тартылган «Капитошка» анимациялык фильмдин кыргызчаланышынан айтылып жаткан ойго карата мисал алып талдап көрөлү. Аталган анимациялык фильмдин сюжеттик өзөгүн карышкырдын бөлтүрүгүнүн өткүн жаап өткөндөн кийин жалбыракта калган тамчы менен дос болушу, аны менен каткырып-кубалашып ойношу, күн ысып тамчы бууга айланып жок болгондо бөлтүрүктүн тамчыны сагынып күтүшү сыяктуу окуялар түзөт. Куса болуп тамчыны күтүп отурган бөлтүрүккө түлкүнүн келип, карышкыр тукуму эзели тамчы менен дос болгон эмес, мындай апендиликти ким угуп, ким көрүптүр деген репликасында чоңдордун балдарга таңуулап жаткан көз караштары, балдардын аруу, таза сулуу нерсеге болгон ыкласына, балалык баёо сезмине балта чабуу сыяктуу философиялык терең подтекст жаткандай туюлат... Биздин максат -балдарга арналып тартылган мультфильмдин идеялык көркөм көрөңгөсү жөнүндө сөз козгоо эмес, болгону жогоруда сөз болгон маселеге карата «капитошка» деген сөздүн кыргыз тилине «жамгырдын бир тамчысы» деп которулушун карап көрүү менен гана чектелүү. Себеби бөлтүрүктүн «капитошка» деп айткандагы оозунун кыймылы кыргызча «жамгырдын бир тамчысы» деген сөз айкашынын созулуу узактыгына төп келбей калгандыгынан улам, бөлтүрүктүн кыргыз тилинде «сүйлөбөй» жаткандыгы оркоюп көрүнүп калган. Мындай учурларда котормочу оригиналга маанилик эквивалентти издөө менен гана чектелбестен, котормонун узактыгына же кыскалыгына да көңүл буруусу зарыл. Биз талдап жаткан мисалда «капитошка» деген сөз маселен, «тамчыжан» деп которулса, тамчыга карата айтылып жаткан эркелетүү, жактыруу сыяктуу сигнификаттык кошумча маанилер сакталып, ошону менен бирге эле анимациядагы «капитошка» сөзүнүн айтылуу узактыгы «тамчыжан» сөзүнүн айтылышына шайкеш келмек. Мындай учурларда котормочулар котормо текстти кыскартууга же, тескерисинче, узартууга барат. Себеби, маселен, оригиналдагы кыска репликаны котормочу узартып, кошумчалап же чечмелеп которуп отуруп алса, фильмдин ал репликага мазмундук жактан туура келбеген эпизоду башталып кетиши да мүмкүн.

Сөз болуп жаткан котормодогу дагы бир кыйынчылык фильмдин каармандарынын эмоцияларын да котормодо бере билүү. Бул маселе боюнча бирин экинчиси танган эки ача көз караш бар. Биринчи көз караш боюнча, фильмди которуп жатканда котормочулар каармандардын интонацияларын, эмоцияларын котормодо берүүгө аракет кылышып, аларды туурашат. Экинчи көз карашты тутунгандар фильмдин эмоционалдык заряды оригиналдын өзүндө гана болушу керек деген идея менен, фильмди бир калыптагы үн менен эч кандай эмоциясыз эле трансляциялоо аракетин аткарышат.

Соңку мезгилдерде дүйнөлүк киноматографтын үлгүлөрүнүн кыргыз тилине синхронизацияланып которулуп жаткандыгы байкалат. Көпчүлүгү «Дөөлөт» студиясы тарабынан которулуп, теледен көрсөтүлүүдө. Ал эми кинофильмдердин которулуш сапаттары өзүнчө сөз кылууга арзыйт.

Барактан которуу. Барактан которуу техникасы котормочу адистерди даярдоочу дээрлик бардык эле окуу жайларында окутулат. Оозеки которуунун бул түрүнүн өзүнө мүнөздүү татаалдыктары бар. Мында котормочу колунда турган баракты окуу менен бирге эле аны үнүн чыгарып которо башташы керек. Бир караганда которуунун бул түрү оңой сезилиши да ыктымал. Себеби таяныч катары кызмат кылган барак котормочунун колунда болгондон кийин тексттик фрагменттерди эске тутуунун зарылдыгы жок деп

ойлогонубуз менен, котормочунун ишин кыйындаткан бир топ жагдайларды да эстен чыгарууга болбойт.

Атап айтканда, кыска убакыт аралыгында таржымачы тексттин тибин, стилдик спецификасын, текстте айтылып жаткан маселенин кайсы тармакка тиешелүүлүгүн жана маңызын так түшүнүшү керек. Сөз болуп жаткан котормонун объектиси катары резолюциялар, декларациялар, мани-фесттер жана башка укуктук макамдагы документтер болуп калышы мүмкүн.

Коммуналдык котормо. Котормонун бул түрүнүн аталышы да котормо теориясында турукташа электигин дароо эле белгилөөгө болот (Алексеева, 2011, 21). Коммуналдык котормо дегенибизде, медициналык, административдик ж.б. мекемелерде ишке ашырылган котормолорду түшүнүшүбүз керек. Албетте, котормочулардын сотто, ооруканада, түрмөдө которуу ишмердигин аткарып келишкендиктери мурунтандан эле белгилүү. Аталган жайларда которууда котормочулардын максаты эки тилде сүйлөгөн эки тарапты тилдик карым-катышка киргизүү менен гана чектелет. Бирок чет өлкөлүк жарандын ал келген өлкө менен, анын маданияты, мыйзамдары, менталитети, калкы менен жуурулушуп, укуктук жактан интеграцияланып кетиши үчүн жөн эле тилдин алкагында которуп берүү кызматы жетишсиз экендигин турмуштук практика көрсөтүп жатат. Демек, аталган факторлорду эске алуу менен, чет өлкөлүк жарандын ал келген мамлекеттин жашоосундагы бардык жагдайларга ыңгайлашуусуна көмөктөшүү котормочуга кошумча милдет катары жүктөлөт. Мындай талаптарды аткаруу үчүн котормочудан эки тилди билүү гана эмес, ал тилдерде сүйлөгөн элдердин маданиятын, социалдык бөтөнчөлүгүн, үрп-адат, диний жөрөлгөлөрүн ж.б.у.с. тилдин алкагынан сырткаркы факторлорду жакшы билүүсү талап кылынат. Оозеки котормонун башка түрлөрүнөн айырмаланып, которуунун бул түрүндө котормочу оозеки-сүйлөшүү стилиндеги, диалектилик тексттерди да которот. Ошол эле учурда котормочу медицинага, укуктук мыйзамдарга, мекеме-ишканаларга мүнөздүү стилдик бөтөнчөлүктөрдү да өз денгээлинде билиши абзел.

Жазма котормо. Жазма же жазуу түрүндөгү котормо дегенибизде бир тилде жаратылган жазуу түрүндөгү тексттин мазмунунун экинчи бир тилдеги жазуу түрүндөгү текст аркылуу берилишин түшүнөбүз. Которула турган тексттердин табиятынын ар түрдүүлүгүнө карабастан, жазма которууну ишке ашырууда котормочу, негизинен, төмөндөгүдөй ырааттуулук-тагы аракеттерди аткарат: алгач котормочу оригинал текст менен таанышат, андан соң оригинал текстке которуу алдындагы анализ жүргүзүү амалын аткарат. Оригинал тексттин тибин, жанрдык-стилдик белгилерин, темасын жана стилдик чөйрөсүн түшүнгөндөн кийин которууга киришет. Жазуу түрүндөгү котормодо таржымачы тексттин мазмунуна ылайык кошумча булактардан да пайдалана алат. Кошумча булактарга сөздүктөрдү, справочниктерди, тиешелүү адистерден алынган кеңештерди да киргизүүгө болот.

Котормо аягына чыгарылгандан кийин котормочу таржыма тексти оңдоп, текшерип, редакциялап акыркы үлгүгө келтирет. Эгерде котормону жарыкка чыгаруу пландалса, редактор жана корректор тексти текшерип оңдоолорду жана түзөтүүлөрдү киргизүү укугуна ээ болот.

Жазуу түрүндөгү котормо оозеки котормодон убакыттын таңсыктыгы-нын, которуу ишмердигине коюлган катаал шарт-жагдайлардын жоктугу менен кескин айырмаланат. Албетте, жазма котормого коюлган убакыт талаптары шарттуу мүнөзгө ээ экендигин да белгилөө зарыл. Себеби иштиктүү, саясий чөйрөлөрдө жазма котормого басымдуу көпчүлүк учурларда, кыска мөөнөттө аткаруу талабы коюлат. Ал эми көркөм котормолорго карата убакыт нормаларын чектөө - салыштырмалуу сейрек көрүнүш. Себеби көркөм чыгармаларга мүнөздүү образдуулук, боёктуулук, кайманалуулук, кош пландуулук, подтексттик, предтексттик, затексттик информациялардын жыштыгы, бир сөз менен айтканда, чыгарманын эстетикалык бүтүндүгү котормочунун чыгармачыл

потенциалынын эң жогорку чекте реализацияланышын талап кылат. Котормо - аяктагандан кийин дагы таржымачы көркөм котормону кайрадан карап чыгуу менен альтернативалуу варианттарды түзүп, айрым үзүндү-эпизоддорду кайрадан которуп чыгуу аракеттерин кылат. Ушул себептүү жазма котормочулар тексттердин белгилүү бир түрлөрүн гана которууга адистешишет. Которула турган тексттин типтерине карап адистешүүдө которууда жогорку деңгээлдеги тактыкты талап кылган тексттер биринчи планга чыгарылат. Маселен, укуктук макамдагы тексттердин туура же туура эмес, так же эмес которулушуна өтө маанилүү маселелер көз каранды болуп, мындай типтеги тексттердин которулушу жоопкерчи-ликти талап кылат. Ушул себептүү нотариалдык котормочулар алардын которуу ишмердигин мыйзамдаштырган өзгөчө сертификаттарга ээ болушат жана аларга өздүк мөөр (именная печать) алып жүрүү уруксаты берилет. Ал эми фирма, ишканаларда же болбосо конструкторлук бюролордо иштеген котормочулар өздөрү иштеген ишканалардын багытына ылайык адистешишет.

Жазма котормонун өзгөчө категориядагы түрү болуп көркөм котормо эсептелери жалпыга маалым. Көркөм котормочулар, адатта, чыгармачыл потенциалынын жогорулуугу, жазуучулук шыгы жана филологиялык билиминин тереңдиги менен айырмаланышат.

Машинанын жардамы менен которуу. Машиналык айрым адабияттарда аталып жүргөндөй, компьютердик котормону жазма котормого киргизип кароо керек. Себеби биз бул которуунун жыйынтыгында жазуу түрүндөгү котормону алабыз. Бирок мында котормо котормочунун жандуу иш-аракетинин жыйынтынын аркасында ишке ашпастан, өзгөчө компьютердик программанын негизинде ишке ашырылат. Учурдагы которуу аракетин аткарууга негизделип иштелип чыккан программалардын деңгээлдеринин жогорулуугуна карабастан, ал программалар сөздөрдүн которууда зарыл деп табылган, көп сандаган себептер менен шартталган контексттик варианттарын табуу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло албай жатышкандыктарын айтууга болот. Бирок компьютердин жардамы аркасында которулган котормолорду таржыма тексттердин төмөнкү баскычындагы үлгүлөрү катары кароо менен, ал тексттерди андан ары иштеп чыгуу үчүн негиз кылып алууга да болот. Же котормочу жок болуп калган учурда түп нуска туурасында жалпы түшүнүк алуу үчүн компьютердик котормолорду колдонуу орундуу.

Адабияттар:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. -М., 2011.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. -М., 1975.
3. Бауш К.Р. Сравнительное языкознание, прикладная лингвистика и перевод. //Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. //Сост. В.Н.Комиссаров. –М.: Международные отношения, 1978.
4. Брандес М. Стил и перевод. //Тетради переводчика. № 5. -М., 1968.
5. Брандес О.П. Прагматика языка как переводческая проблема. //Тетради переводчика. № 16. –М., 1979.